

بایسته‌ها و چالش‌های مناسبات انسانی آموزش مجازی در دوران کرونا و پسا کرونا

عبدالغفور جامی رودی^۱، توفیق جامی رودی^۲، توحید جامی رودی^۳، سپیده شهیدی رودی^۴

چکیده

آموزش غیرحضورى یا مکاتبه‌یى از جمله روش‌های آموزشی است که در شرایط بحرانی‌یى که امکان حضور دانش‌آموزان و دانشجویان در مراکز آموزشی مهیا نیست، معلمان و اساتید را ملزم ساخته تا با تشکیل گروه‌های مختلف مجازی با فراگیران خود در ارتباط باشند و به تدریس و بررسی دروس بپردازند. از جمله مزایای آموزش مجازی در راستای مناسبات انسانی، میتوان به این موارد اشاره کرد: افزایش خودکنترلی دانش‌آموزان، محدود نبودن دانش‌آموزان به زمان، افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان، کارآمدی و سرعت بالای تدریس. اما برغم مزایای بسیار آموزش مجازی، مشکلات و معایب فراوانی نیز بویژه در دوران کرونا و پسا کرونا در آموزش مجازی مشاهده میشود که اعتیاد اینترنتی دانش‌آموزان، عدم اطمینان از یادگیری مطالب، عدم نظارت بر انجام تکالیف و راستی‌آزمایی، عدم دسترسی به اینترنت در زمان خاص یا در برخی مناطق، از جمله آنهاست. برای بهبود بخشیدن به آموزش مجازی میتوان ورود جدیتر صدا و سیما به بخش آموزش مجازی، معرفی سامانه‌های معتبر آموزشی، تهیه سؤالات امتحانی استاندارد، تقویت و پرورش سواد اطلاعاتی خانواده‌ها و کنترل کودکان را در دستور کار قرار داد. این پژوهش با هدف شناسایی مشکلات آموزش در فضای مجازی و چاره‌اندیشی برای رفع بحران موجود، بویژه در ایران و بخصوص در مناطق محروم، با تلفیقی از

روش کتابخانه‌یى و میدانی انجام گرفته است و پژوهندگان کوشیده‌اند بعد از بیان معایب و مزایای آموزش مجازی، راهکارهایی در راستای افزایش کیفیت آموزش مجازی و مناسبات انسانی در شرایط کنونی به خوانندگان ارائه دهند.

کلیدواژگان: آموزش، فضای مجازی، دانش‌آموزان، معلمان.

۱. مقدمه

فضای مجازی از دو کلمه فضا و مجازی تشکیل شده است که فضا در لغت بمعنای محیط و مکان (جوهری، ۱۳۸۷: ۸۱۴؛ طریحی، ۱۴۰۳: ۲۰۵ - ۲۰۴؛ راغب اصفهانی، ۱۳۸۹: ۳۸۳؛ فیروزآبادی، ۱۳۸۷: ۱۰۰۱؛ ابن‌منظور، ۱۳۸۸: ۱۵/۱۵۷) و نیز بمعنی خالی از زمین (ابن‌فارس، ۱۴۱۸: ۷۸۷؛ حسینی واسطی، ۱۳۰۶: ۲۰/۲۰؛ ۵۱؛ فیومی، ۱۴۲۹: ۲/۴۷۶؛ خوری شرتونی، ۱۳۸۵: ۲۴۲؛ فراهیدی، ۱۴۲۵: ۷/۶۳) آمده است. مجازی نیز از نظر لغویون بمعنای خلاف حقیقت و واقعیت است (فیومی، ۱۴۲۹: ۱۱۴؛ حسینی واسطی ۱۳۰۶: ۲۰/۵۱؛ جوهری، ۱۳۸۷: ۱۹۸؛ طریحی، ۱۴۰۳: ۴/۱۱؛ فیروزآبادی، ۱۳۸۷: ۲۴۸؛ ابن‌منظور، ۱۳۴۶: ۳۲۶؛ خوری شرتونی، ۱۳۸۵: ۱/۲۴۹؛ قرشی، ۱۳۷۵: ۲/۸۹؛ دهخدا، ۱۳۴۱: ۱۳/۲۰۲۸۳). معنی دیگر فضای مجازی، ذهنی و انتزاعی بودن آن و در مقابل مسائل عینی قرار گرفتن است. بهمین دلیل فضای مجازی دنیای کاملاً ساختگی و تجاری است (کریبر و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۱).

رسانه‌ها ابزاری هستند که مورد توجه تعداد کثیری از مردمند و منحصر به وسایل ارتباط جمعی نبوده و این نام بر هر وسیله‌یى که انتقال‌دهنده فرهنگها و افکار عده‌یى باشد - مانند روزنامه، مجلات، رادیو و تلویزیون، ماهواره و اینترنت و... - اطلاق میشود (احمدزاده کرمانی، ۱۳۹۰: ۱۵۵).

تاریخ دریافت: ۹۹/۱۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۲/۲۳

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، مدیر دبیرستان دوره اول حافظ ابرو خواف (نویسنده مسئول)؛ toufigh74@yahoo.com
۲. دانش‌آموخته کارشناسی فرش از دانشگاه بیرجند؛

tjr.khaf@gmail.com

۳. دانشجوی بهداشت عمومی مجتمع سلامت خواف، وابسته به دانشگاه علوم پزشکی مشهد؛

tjr.khaf@yahoo.com

۴. آموزش و پرورش خواف.

عصر حاضر تلفیقی از ارتباطات و اطلاعات است؛ عصری که انسان نیازمند برقراری ارتباطات گسترده‌تر برای کسب اطلاعات مورد نیاز خود است. با پیشرفت فناوری و توانایی دسترسی به اینترنت، فعالیتهای آموزشی نیز دستخوش تحول شد و منجر به هدایت آموزش بسوی مجازی شدن گردید. البته این کار مستلزم استفاده از امکانات پیشرفته‌یی مانند کامپیوتر، اینترنت پرسرعت و منابع مالی و توانمندیهای اقتصادی است.

شیوع یکباره ویروس کرونا و بدنبال آن، تعطیلی مدارس یا کاهش کلاسهای حضوری، مهمترین دغدغه مسئولین، دبیران، دانش‌آموزان و حتی اولیاء در مسئله آموزش است. تشکیل کلاسهای مجازی یکی از راهکارهایی بود که آموزش و پرورش آن را سرلوحه کار خود قرار داد؛ بدون اینکه بسترهای مناسب این کار فراهم شود.

انجام این مهم باعث شده پژوهندگان درباره مشکلات پیش روی فضای مجازی دست به قلم ببرند و مقالاتی با این عناوین بنویسند:

۱. آیا سرعت اینترنت برای تشکیل کلاسهای مجازی مناسب است؟

۲. برای دسترسی همه مناطق به اینترنت و فضای مجازی چه تلاشی صورت گرفته است؟

۳. آموزش استفاده از فضای مجازی به چه صورت بوده است؟

۴. آیا همه خانواده‌ها از قدرت خرید اینترنت و گوشی هوشمند برخوردارند؟

۵. شبکه شاد تا چه اندازه توانسته است رضایت دبیران و دانش‌آموزان را جلب کند؟

۲. آموزش مجازی گسترده، پیامد ویروس کرونا

بدنبال شیوع ویروس کرونا و ابتلای تعدادی از مردم به این بیماری، خانواده‌های دانش‌آموزان بر تعطیلی مدارس اصرار داشتند، بهمین دلیل آموزش مجازی جایگزین آموزش مدارس شد و روز به روز رونق گرفت (شکرباغانی، ۱۳۹۹). این در حالی است که آموزش آنلاین و آفلاین، محتوای الکترونیکی، مدرسه مجازی، کلاس اینترنتی، فضای دیجیتالی، آموزش تحت وب و آموزش تلویزیونی در فضای

مجازی به بحثی رایج و دغدغه‌ی پذیرفتنی برای همه تبدیل شده و خانواده‌ها تلاش میکنند با تأمین ابزار مورد نیاز از این فرصت بخوبی استفاده کنند تا لطمه‌ی به سطح تحصیلی دانش‌آموزان وارد نشود. راه‌اندازی کانالهای آموزشی مجازی توسط معلمان و پیگیری آموزش دروس مختلف نیز مکملی برای آموزشهای مجازی سراسری است و نشان میدهد که معلمان در زمان تعطیلی مدارس نیز از وظایف خود غافل نشده‌اند. مدیران و معاونهای آموزشی مدارس نیز در این ایام بی‌کار نبوده‌اند و در راستای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان مسئولیتهای زیر را بعهده گرفته‌اند:

۱. نظارت بر گروه‌های درسی که در شبکه‌های اجتماعی ایجاد شده است؛

۲. نظارت بر محتوای درسی که در گروه‌های درسی قرار میگیرد؛

۳. نظارت بر ارسال درسنامه به دانش‌آموزان مناطقی که به اینترنت دسترسی ندارند (همانجا).

با فعال شدن آموزشهای مجازی از دلواپسی خانواده‌ها برای فرزندانشان کاسته شده است. وظیفه اولیا همراهی با معلمان و دانش‌آموزان است و درعین حال لازم است در زمان استفاده از اینترنت بر عملکرد بچه‌ها نظارت داشته باشند. آمار نشان میدهد تعداد بسیاری از دانش‌آموزان دوره متوسطه اول و دوم مناطق شهری گوشی همراه دارند. سایر خانواده‌ها نیز سعی کرده‌اند برای فرزندان خود گوشی هوشمند تهیه کنند. بسیاری از معلمان با ابتکاراتی قابل توجه، از جمله تشکیل گروه‌های درسی در شبکه‌های اجتماعی، ارائه تکالیف و رفع اشکالات درسی و ارتباط بیشتر با دانش‌آموزان، فرایند تعلیم و تربیت را فعالتر کرده‌اند و نتیجه این امر زمانی به ثمر مینشیند که خانواده‌ها از این برنامه‌ریزی حمایت کنند. ضروری است که پدران و مادران با رعایت موارد زیر با معلمان و فرزندان خود همکاری کنند:

۱. ایجاد محیطی آرام و بی‌استرس برای دانش‌آموزان؛

۲. نظارت بر استفاده دانش‌آموزان از برنامه‌های آموزشی که از تلویزیون پخش میشود؛

۳. نظارت آگاهانه بر استفاده دانش‌آموزان دوره متوسطه اول و دوم از اینترنت؛

۴. فراهم کردن امکان دسترسی به اینترنت برای دانش‌آموزان؛

۵. تهیه گوشی همراه هوشمند برای دانش‌آموزان دوره متوسطه اول و دوم (همانجا).

۳. مزایا و فرصتهای آموزش مجازی در زمان کرونا و پس از آن

با پیشرفت تکنولوژی و عمومی شدن استفاده از فناوری، شاهد تغییراتی شگرف در ابعاد مختلف زندگی و تأثیر آن بر زندگی اجتماعی و ارتباطات عمومی هستیم. سرعت گسترش اخبار و اطلاعات و آموزش گسترده بنحوی باورنکردنی افزایش یافته است و فعالیتهای و تصمیمگیریها براحتی انتشار پیدا میکند.

استفاده از فضای مجازی و شبکه سایبری میتواند حوزه فعالیت و میدان عملیات را وسیعتر نماید. امروزه نقش شبکه اینترنت و فضای مجازی در ایجاد محیطی فراگیر برای بسط و انتشار اندیشه‌ها و موضوعات هدفمند، بر کسی پوشیده نیست؛ بویژه اینکه اغلب کاربران این فضا را نیز جوانان و نوجوانان تشکیل میدهند (صالحی، ۱۳۹۳: ۱۹۵). یکی از موارد استفاده از فضای مجازی کاربرد آن در امر آموزش و تعلیم است که به گوشه‌یی از آن اشاره میشود.

مرور مطالب درسی در فضای مجازی: گرچه از زمان راه‌اندازی شبکه شاد، مخالفت‌های بسیاری با ایجاد این شبکه صورت گرفت که اکثر آنها نیز بجا بود، اما از نظر برخی شبکه شاد محیطی امن برای دانش‌آموز، خانواده و آموزش و پرورش است. ارسال فایل‌های آموزشی این امکان را فراهم میکند تا دانش‌آموزان با مرور مطالب یاد شده، فراگیری بیشتری داشته باشد؛ در واقع امکان دسترسی بهتر فراهم میشود.

افزایش خودکنترلی دانش‌آموزان: تربیتی موفق

است که دانش‌آموزان را در برابر انواع و اقسام آسیب‌ها ایمن کند. یکی از مهمترین آسیب‌ها، فضای مجازی است که امروز کنترل آن بسیار مشکل و بلکه تقریباً غیرممکن است. برای ایمن کردن دانش‌آموز در برابر این آسیب، باید او را به مرحله‌یی از خودکنترلی رساند. این امر طبیعتاً به دانشی نیاز دارد که به سازندگی دانش‌آموز منجر گردد و این سازندگی

باید او را در مقابل این آسیب‌ها مقاوم سازد، بگونه‌یی که توانایی ادامه راه را داشته باشد. در تعلیم و تربیت باید کودک را حتی در معرض آسیب‌ها نیز قرار داد، ضمن اینکه باید مراقب بود این آسیب‌ها به او صدمه نزنند. چنانچه دانش‌آموزی در برابر این آسیب‌ها مقاوم نباشد، اولیای مدرسه باید به او کمک کنند که مقاومتش افزایش یابد.

محدود نبودن به زمان: اصلترین هدف آموزش مجازی، کاهش اتلاف زمان و یادگیری حداکثری دانش‌آموزان است.

افزایش مسئولیت‌پذیری در دانش‌آموزان: در روند افزایش مسئولیت‌پذیری خود یا تقویت آن در دیگران، اثبات بودن و متعهد بودن دو شرط مهم و اساسی است. هرچه جدیت و پایداری در انجام کار بیشتر باشد، احتمال دستیابی به اهداف بیشتر میشود. اگر خانواده‌ها نقش خود را جدی بگیرند و مشارکت فعالی داشته باشند، روحیه نظم‌پذیری و مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان افزایش خواهد یافت.

دسترسی آسان و بروز بودن: برای دسترسی دانش‌آموز به درس خواندن برخط (آنلاین) داشتن یک کامپیوتر یا گوشی هوشمند متصل به اینترنت کافی است، سپس تمام ابزارهای که برای درس خواندن لازم دارد - از جمله ویدئوهای درسی و تکالیف - از طریق ایمیل یا هر نوع سیستم دیگر انتقال فایلی، براحتی در اختیار او قرار میگیرد.

کارآمدی و سرعت بالای تدریس: در شرایط کنونی کشور، تلاش برای قطع زنجیره شیوع بیماری و کنترل آن و ضرورت عدم حضور در اجتماعات، آموزش مجازی بسیار کارآمد بوده و بنظر میرسد فضای مجازی برای برخی از دانش‌آموزان و دانشجویان جذابیت بالایی دارد و سرعت آموزش را افزایش میدهد؛ گرچه سرعت پایین اینترنت در ایران و مشکلات عدیده دیگر باعث شده است آموزش مجازی نتواند جایگزین اصلی آموزش حضوری گردد.

۴. مشکلات و تهدیدات آموزش مجازی بویژه در دوران کرونا و پساکرونا

با شیوع ویروس کرونا، شبکه‌های اجتماعی و پیامرسانهای مختلف داخلی و خارجی به کلاس درس دانش‌آموزان تبدیل شد، اما در کنار آن بسیاری از والدین دغدغه دسترسی آسان فرزندان به محتواهای نامناسب را

پیدا کردند. آموزش از طریق فضای مجازی، پدیده‌ی نوظهور است که دانش‌آموزان بدلیل شرایط قرنطینه مجبور به استفاده از آن هستند؛ بدون اینکه دولت زیرساخت مناسبی برای آن فراهم کرده باشد.

مدیریت بحران در بحث آموزش که با روان و فکر دانش‌آموز سروکار دارد، مسئله‌ی مهم و قابل توجه است که بیتوجهی به آن می‌تواند عوارض و پیامدهای بدی را به همراه داشته باشد. با شروع بیماری کرونا در نیمه دوم سال تحصیلی گذشته و بدنبال آن تعطیلی مدارس، دغدغه‌مندان امر تعلیم و تربیت، چشم امید به فرادستان دوختند تا راهکاری مناسب برای این معضل ارائه دهند. کلاسهای درس تعطیل شد و برای شروع کار پیامرسانی سطحی در اختیار دانش‌آموزان قرار گرفت و تعلیم آنها با این روش از سر گرفته شد، اما عوامل متعددی باعث شد دانش‌آموزان نتوانند از این وضعیت بخوبی استفاده کنند و بهمین دلیل، سال تحصیلی با کمترین اثربخشی بپایان رسید (کریم‌پور، ۱۳۹۹: ۴).

فصل تابستان فرصت مغتنمی بود تا برنامه‌ریزان برای سال تحصیلی جدید برنامه‌ریزی کنند. سال تحصیلی آغاز شد و زمان کلاس درس به سه یا چهار زمان ۳۵ دقیقه‌ی کاهش یافت و کلاسها به گروه‌های کوچکتر تقسیم شدند. برنامه شاد هم نسبت به گذشته بهتر شد اما همچنان شاهد مشکلات متعددی در آن هستیم. با اینهمه، این مشکلات مسئولین ذیربط را به خود نیاورد تا کارکردی مناسب از خود نشان دهند و موانع آموزشی را برطرف کنند! (همانجا).

آسیبهای اجتماعی و اعتیاد اینترنتی دانش‌آموزان به فضای مجازی: بدنبال تعطیلی مدارس و در خانه ماندن دانش‌آموزان و آموزش از راه دور آنلاین، استفاده از اینترنت و فضای مجازی افزایش یافت که این امر علاوه بر آسیبهای جسمانی، آسیبهای روانی نیز به همراه داشته است. اعتیاد اینترنتی یکی از آسیبهای روانی آن است. عدم کنترل زمان، تأثیر منفی بر دیگر بخشهای زندگی، اهمیت ندادن به گذر زمان، تمایل و علاقه شدید به چت و بازیهای آنلاین، پناه بردن به اینترنت در هنگام بروز

مشکلات، احساسات چندگانه، استرس و اضطراب و... از علائم اعتیاد اینترنتی است. با بروز این علائم در کودکان باید محدودسازی استفاده آنها از اینترنت را یک ضرورت دانست. اعتیاد اینترنتی را نباید نادیده گرفت، چراکه در آینده مشکلات جدی‌تری را برای والدین، نظام آموزش و جامعه ببار خواهد آورد. مخالفت والدین با دسترسی فرزندان به گوشیهای هوشمند بدلیل نگرانی از آسیبهای اجتماعی و اخلاقی فضای مجازی، یکی از چالشهای آموزش از طریق فضای مجازی است.

عدم اطمینان از یادگیری مطالب در فضای مجازی:

اگرچه امکان پرسش و پاسخ آنلاین تا حدودی کلاس مجازی را به کلاس درس حضوری نزدیک کرده است، اما با توجه به عدم ارتباط فیزیکی میان معلم و دانش‌آموزان، بازخورد دقیقی از میزان یادگیری آنها وجود ندارد. با توجه به ارتباط تنگاتنگ مطالب درسی سالهای مختلف تحصیلی، اطمینان از یادگیری مطالب اهمیت بسزایی دارد.

عدم نظارت بر انجام تکالیف و راستی‌آزمایی:

آنجا که در طول تدریس نمیتوان بر عملکرد دانش‌آموزان نظارت داشت و نحوه انجام تکالیف توسط آنها را بطور دقیق پیگیری کرد، احاطه لازم بر یادگیری مؤثر مباحث ارائه شده وجود ندارد.

سنگین شدن وظیفه آموزشی والدین:

دانش‌آموزان به مدرسه نمیروند، وظایف نظارتی مدرسه تا حد زیادی باید بوسیله والدین صورت بگیرد. بعنوان مثال، موارد بسیاری از غیبت غیرموجه دانش‌آموزان در کلاس آنلاین، عدم تمرکز کافی در کلاس و انجام ندادن تکالیف توسط خود دانش‌آموزان در این مدت مشاهده شده که نیاز به همکاری بیشتر والدین با معلمان دارد. قطعاً بازدهی و میزان یادگیری دانش‌آموز در کلاس مجازی کمتر از کلاس حضوری است و والدین میتوانند با ایفای نقش مکمل معلم، به افزایش بازدهی کمک کنند نه اینکه حل تکالیف را به بچه‌ها دیکته کنند. آموزش از طریق فضای مجازی موجب شده پدران و مادران برای یادگیری بهتر دانش‌آموزان زمان بیشتری با آنها سپری کنند که این مسئله برای والدین خسته کننده است.

ناتوانی برخی از دبیران در ارائه آموزش مجازی:

ناتوانی تعدادی از معلمان و دبیران در پوشش همه دانش‌آموزان در فضای مجازی و تغذیه گروه‌های درسی، بدلیل نداشتن ابزار کار مانند گوشی هوشمند یا رایانه، از دیگر مشکلات آموزش از طریق فضای مجازی است که والدین و دانش‌آموزان با آن مواجهند. برخی از اولیا معتقدند معلمان آنطور که باید نمیتوانند گروه‌های مجازی کلاس درس را مدیریت کنند و پاسخگوی پرسش‌های اولیا باشند. برای آموزش از طریق فضای مجازی باید از مدتها قبل برنامه‌ریزی میشد و معلمان و مدیران باید دوره آموزش ضمن خدمت میدیدند و برای آن دسته از دانش‌آموزانی که امکان تهیه گوشی، تبلت و کامپیوتر ندارند، تدبیری اندیشیده میشد.

ناتوانی اولیا برای خرید گوشی و اینترنت: برخی از

دانش‌آموزان بدلیل مشکلات اقتصادی و نداشتن گوشی هوشمند، امکان برقراری ارتباط آنلاین در فضای مجازی را ندارند و این مسئله مشکلات بسیاری را برای تدریس کلی ایجاد میکند. استفاده از آموزش‌های الکترونیکی مستلزم امکاناتی مانند اینترنت پرسرعت و در دسترس دانش‌آموزان و بویژه توانمندیهای مالی و اقتصادی خانواده‌هاست. فقر مالی دانش‌آموزان و عدم دسترسی آنها به گوشی‌های هوشمند، تبلت و ...، مانعی بزرگ برای بهره‌مندی آنان از آموزش‌های الکترونیکی است.

عدم دسترسی دانش‌آموزان برخی از مناطق

شهری و بویژه مناطق روستایی به اینترنت: نبود زیرساخت‌های مناسب اینترنتی موجب شده گاه زمان ارتباط آنلاین با عده‌یی از دانش‌آموزان بحد کافی نباشد و گاه بعضی دانش‌آموزان بدلیل عدم برقراری ارتباط، از فراگیری لازم جا بمانند. از طرفی دیگر، نمیتوان آموزش‌ها را برای تمامی دانش‌آموزان بصورت مجازی ارائه کرد، زیرا در برخی روستاها و مناطق حاشیه‌نشین امکان دسترسی به اینترنت وجود ندارد و حتی در برخی مناطق شبکه آموزش تلویزیون در دسترس نیست.

عدم تسلط اولیا و دانش‌آموزان بر فضای مجازی:

در کنار حضور یکباره و غیرمترقبه فضای مجازی، بسیاری

از والدین از سواد اطلاعاتی لازم برای استفاده از آن برخوردار نیستند. عدم دسترسی برخی از اولیا به گوشی هوشمند، نداشتن بضاعت مالی برای خرید گوشی برای فرزندان و عدم امکان مشاهده نوع پیام‌رسان انتخاب شده در سناد توسط مدیران - که قبلاً انتخاب نموده‌اند - از دیگر معایب برنامه آموزشی در فضای مجازی است.

عدم امکان استفاده از اینترنت در زمان خاص برای

دانش‌آموزان: در این آموزش‌ها حضور منظم همه دانش‌آموزان در ساعتی مشخص ممکن نیست و امکان برگزاری کلاس جبرانی هم برای این دسته از دانش‌آموزان، بدلیل عدم توجه و علاقه، وجود ندارد و عملاً آنها از فرایند تدریس باز میمانند.

ناتوانی بسیاری از دبیران در تولید محتوای

الکترونیکی: آموزش مجازی نیازمند مهارت در تدوین و تهیه محتوای الکترونیکی است که بسیاری از معلمها فاقد توانایی لازم در این زمینه هستند.

محدود بودن زمان آزمونهای تکوینی در فضای

مجازی: مهمترین ویژگی مفید و پیش برنده اهداف آموزشی در آموزش‌های حضوری به دانش‌آموزان و افراد زیر بیست سال، مدیریت زمان، پرسش و پاسخ و اجرای آزمونهای تکوینی و بازخورد و ارزیابی آموزشهاست که در آموزش‌های غیرحضوری کمتر امکانپذیر است.

عمیق نبودن آموزش مجازی: این نوع آموزشها

بیشتر نیاز انسان به فراگیری برخی مهارتهای علمی و عملی را تأمین میکند و علاوه بر اینکه از عمق کمتری در مقایسه با آموزش‌های حضوری برخوردار است، نیازهای روانی، عاطفی مخاطبان را نیز پاسخگو نیست. آموزش و پرورش غنی و مکفی مبتنی بر «حضور فیزیکی» و آموزش رو دررو یا همان «فیس تو فیس» است. احساسی که آموزش‌دهنده با ارتباط چشمی و رودررو به آموزش‌پذیر منتقل میکند از جنس دیگر است که طعم و حس خاص خود را دارد.

جدی نگرفتن آموزش مجازی توسط دانش‌آموزان:

هر چند از طریق اینترنت امکان اتصال ارتباط بین معلم و دانش‌آموزان در ساعاتی مشخص فراهم میگردد و حتی از آنها امتحان گرفته میشود، اما دانش‌آموزان این کلاسها را خیلی

جدی نمیگیرند و بیشتر والدین هستند که کمک حال فرزندان خود بوده و در امر تعلیم و تربیت نقش آفرینی میکنند.

عدم هماهنگی مطالب ارائه شده شبکه آموزش

تلویزیون و فضای مجازی با آموخته‌های قبلی: گرچه شبکه‌های آموزش و چهار صدا و سیما در ساعات مشخص دروس را ارائه میکنند، اما همین موضوع نیز مشکل آفرین است، چراکه مطالب ارائه شده با نیازهای آموزشی دانش‌آموزان همخوانی ندارد. آنها اغلب مطالب را قبلاً در مدرسه یاد گرفته‌اند و اکنون همپوشانی ایجاد میشود.

قطع شدن اینترنتی و مشکل ارتباطی: خانه‌نشینی دانش‌آموزان و الزام استفاده از فضای مجازی برای ارائه آموزش، نوعی با معضلاتی از قبیل قطعی اینترنت و صرف هزینه‌های بیشتر برای شارژ اینترنت همراه شده است.

عدم رقابت درسی در فضای مجازی: بهمان اندازه که کلاسهای حضوری امکان رقابتی شدن دانش‌آموزان را فراهم میکند، در فضای مجازی چنین چیزی نمود ندارد.

ایجاد اختلاف و مشکلات عاطفی در خانواده‌های

چندفرزندی: یکی از معیارهای خانواده منسجم، پیوند عاطفی است. این پیوند با گفتگوی مداوم و تبادل افکار میان اعضای خانواده شکل میگیرد و بعنوان عاملی انگیزشی، بر انسجام خانواده می‌افزاید (عسکری و فاضلی، ۱۳۹۴: ۲۷۹). خانواده‌های چندفرزندی با وجود یک گوشی هوشمند یا مدل پایین، نمیتوانند با معلمان ارتباط برقرار کنند و این مسئله موجب بروز اختلافات بسیاری بین اعضای خانواده شده است و متأسفانه مشکلات زندگی از یکسو و کلاسهای آموزشی فرزندان از سوی دیگر، به چالش فکری و ذهنی خانواده‌ها تبدیل شده است.

اشکال در استفاده از گوشی اولیای شاغل:

دانش‌آموزانی که خودشان تلفن همراه ندارند و پدر و مادرشان هم شاغل هستند، نمیتوانند در ساعات کلاسی از تلفن همراه آنها استفاده کنند و این یکی دیگر از مشکلات آموزش مجازی است.

عدم جذابیت آموزشی در شبکه‌های صدا و سیما:

کلاسهای آموزشی شبکه‌های آموزش سیما جذابیت‌های چندانی برای دانش‌آموزان ندارند و براحتی با مخاطب ارتباط

برقرار نمیکنند، بنابراین دانش‌آموزان ترجیح میدهند ساعاتی طولانی در فضای مجازی مشغول باشند که این مسئله نیز مشکلاتی مانند خستگی چشم و ... را بدنبال دارد.

تهدید حریم خصوصی و سوء استفاده از کودکان:

متأسفانه امروزه رسانه و فضای مجازی بدلیل بی‌مرز بودن، امکان هنجارشکنی در تمام دنیا را فراهم نموده و بدنبال آن بعلت ناشناخته بودن کاربران رایانه‌یی، شناخت هویت هنجارشکنان را با مشکل مواجه ساخته است؛ در نتیجه فناوری اطلاعات و ارتباطات با تمام پیچیدگی و قابلیت‌هایی که دارد، در برابر تهدیدات بشدت آسیب‌پذیر است و زمینه ارتکاب جرم را برای بسیاری از کاربران فراهم کرده است. یکی از دلایل گرایش کاربران اینترنتی به ارتکاب جرم، اعتیاد آنان به فضای مجازی و بتبع آن فاصله گرفتن از مسائل شرعی و اسلامی است. گرچه نهادهای مؤثر در کشور ما اقدامات قابل توجهی برای ارتباط بیشتر کاربران با اصول شرعی و شناسایی کاربران مجرم انجام داده‌اند، ولی هنوز به نتایج مطلوبی دست نیافته‌اند.

یکی از نکات مثبت شیوع بیماری کرونا این بود که معلمان و دانش‌آموزان مجبور شدند کار با ابزارهای دیجیتالی، اپلیکیشن‌ها و فناوریهای نوین را بیاموزند. اما تهدید حریم خصوصی دانش‌آموزان یکی از معایب این تغییر ناگهانی شیوه آموزشی در مدارس است. برای مثال، دانش‌آموزان ناچارند حریم زندگی و خانه خود را در برخی کلاسهای آنلاین از طریق «وب‌کم» با معلمان و دیگر دانش‌آموزان به اشتراک بگذارند. ممکن است بدون اینکه راضی باشند از آنها عکس یا «اسکرین‌شات» گرفته شود و در جایی منتشر گردد یا موقعیتشان ردیابی شود و مورد خشونت و سوء استفاده قرار گیرند.

کودکان با توجه به ذات و اقتضای سن خود، افرادی زودباور و بطورکلی، ساده‌اندیش هستند. این روح لطیف و خوی زودباوری آنها در موارد متعددی و بویژه همزمان با گسترش ارتباطات فضای مجازی، منجر به سوء استفاده از کودکان شده است. دریافت اطلاعات محرمانه و خانوادگی، ارتباطات غیراخلاقی، گروگانگیری، برنامه‌ریزی برای سرقت و... از جمله مواردی است که افراد مغرض، مریض و سودجو

با استفاده از روحیه بی‌آلایش کودکان به آن اقدام میکنند؛ کودکان چه بطور مستقیم مورد سوءاستفاده قرار بگیرند و چه عاملی برای ایجاد دردسر برای خانواده و اطرافیان باشند، در نتیجه حاصله تفاوتی ایجاد نمیشود. در هر دو صورت، افرادی بی‌اختیار و بواسطه عدم حساسیت اطرافیان و والدین در این مسیر افتاده‌اند و جبران خسارات وارده در بسیاری از موارد امکانپذیر نیست.

افشای موارد محرمانه: کودکان معمولاً از گوشیهایی هوشمند یا رایانه‌های رومیزی یا لپ‌تاپ و تبلت والدین یا سایر اعضای خانواده برای ورود به فضای مجازی استفاده میکنند و از آنجا که کلاسهای مجازی در محلهای مختلف و برنامه‌های داخلی و خارجی برگزار میشوند، این امکان وجود دارد که بر اثر سادگی کودکان یا اعتماد سریع و شیطنت و کنجکاوی آنها، مواردی مانند رمز رایانه، رمزهای شبکه‌های مجازی، موبایل، حسابهای بانکی، نام کاربری و گذرواژه‌های مورد استفاده صاحبان ابزارهای ارتباطی برای انجام امور اداری (عادی و محرمانه) در اختیار افراد غیر (عادی و سوجدو) قرار گیرد. سهل‌انگاری در این موارد، آسیبهای جدی را بدنبال خواهد داشت.

عدم برقراری رابطه عاطفی و انسانی میان معلم و

دانش‌آموزان: بیشتر دانش‌آموزان، بویژه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی، بدلیل شرایط سنی و مسائل عاطفی دوست دارند معلم خود را ببینند؛ در آموزش مجازی ارتباط عاطفی و حضوری بین دانش‌آموزان و معلمان کاسته شده و در روحیه آنان آثار منفی برجای میگذارد.

هدایت ناخواسته دانش‌آموزان به مسیر نامطلوب:

کودکان افرادی کنجکاو هستند و در تعامل با دوستان و همسالان خود ممکن است برای کشف دنیای ناشناخته به اینترنت و فضای مجازی علاقمند شوند. تلاش آنها برای کشف دنیای مجازی و انجام جستجوهای ناسالم میتواند به روح و روان آنان آسیب زده و مسیر زندگی آینده‌شان را بسمتی نامطلوب سوق دهد. محتوای ناسالم، الزاماً محتوای غیراخلاقی نیست؛ هر چیزی که با سن و سال کودکان و سطح فهم آنها مرتبط نباشد، در زمره محتوای نامناسب قرار میگیرد. رویارویی اتفاقی با وبگاهها و تصاویر نامناسب، بازیابی اطلاعات نامناسب

در کنار جستجوهای کودکان، محتوای تبلیغاتی پنهان در وبسایتها و... از مواردی هستند که باید والدین و سرپرستان کودکان نسبت به آنها توجهی ویژه داشته باشند.

هزینه‌بر بودن بسته‌های اینترنتی: یکی دیگر از

مشکلات فضای مجازی اینست که دانلود فایل‌های ارسالی نیازمند بسته‌های اینترنتی بیشتر و افزایش هزینه‌ها شده است که تأمین آن برای همه خانواده‌ها امکانپذیر نیست.

۵. راهکارهای کیفیت‌بخشی به فضای مجازی

این باور منطقی که احتمال بروز هر مشکلی برای هر برنامه‌ی وجود دارد، زمینه‌ساز برنامه‌ریزی قاعده‌مند و هدفمندی است که جامعه را بسوی آینده‌نگری منطقی رهنمون میسازد. با این حساب، این موضوع که چه اندازه برای بحرانهای برنامه‌ریزی کرده‌ایم، مسئله‌ی است که کم و کیف تصمیمگیری و برنامه‌ریزی را برای ما روشن میکند. این روزها با بحران بیماری کرونا در سراسر جهان مواجهیم که اجرای تمام برنامه‌ها را تحت‌الشعاع خود قرار داده و آنها را مختل کرده است. برنامه‌های آموزش و پرورش هم بعنوان یکی از نهادهای اثربخش جامعه، تحت تأثیر این بیماری قرار گرفته و آموزش دچار اختلال شده است (کریم‌پور، ۱۳۹۹: ۴).

۱-۵. محدودسازی استفاده از فضای مجازی برای کودکان

آموزش از راه دور و برخط نباید بگونه‌ی باشد که تمام وقت دانش‌آموزان در فضای مجازی بگذرد، بهمین دلیل معلمان و خانواده‌ها باید به این موضوع توجه داشته باشند که آموزش باید محدود به زمان مشخصی باشد تا دانش‌آموزان بقیه وقت خود را در فضای حقیقی بگذرانند و به اموری بپردازند که ارتباطی با فضای مجازی نداشته باشد. مثلاً ارسال سؤالاها و پاسخ آنها نباید کاملاً برخط باشد، میتوان و پاسخها را در قالب تصویر روی برگه با خط خود دانش‌آموز ارائه کرد. این مسئله میتواند زمان استفاده کودکان از اینترنت را کاهش دهد.

۲-۵. ورود جدیتر صدا و سیما به بخش آموزش مجازی

رسانه ملی میتواند با ورود بیشتر و جدیتر به آموزش غیرحضور، بویژه در شرایط خاص، زمینه عدالت آموزشی را

برای دانش‌آموزان و دانشجویان فراهم کند. اگرچه مدرسه تلویزیونی تا حدودی توانسته در راستای عدالت آموزشی گام بردارد، اما همچنان فضای خالی بویژه در مقاطع ابتدایی و متوسطه اول در این نوع آموزش وجود دارد. نکته حائز اهمیت تأثیر گروه سنی در کارآمدی آموزش مجازی است. نیاز به کلاس حضوری برای دانش‌آموزان دوره‌های ابتدایی و متوسطه اول ضرورت بیشتری دارد. ارتباط فیزیکی بین معلم و دانش‌آموز و بازخورد مستقیم گرفتن از کلاس، در نحوه اداره کلاس و ارائه مطالب توسط معلم بسیار مهم و مؤثر است. عدم پرسش و پاسخ برخط و همچنین تغییر مداوم روش ارائه مطالب در بیان دبیران مختلف، از جمله نقاط ضعف مدرسه تلویزیونی است. گرچه نمیتوان برای هر درس از دبیری واحد استفاده کرد، اما تفاوت نوع بیان دبیران، فرایند یادگیری دانش‌آموزان را بطور ویژه در مقطع ابتدایی تحت تأثیر قرار میدهد.

۳-۵. توانمندسازی بیشتر آموزش آنلاین در شبکه شاد

آموزش مجازی به یکسری زیرساختها نیاز دارد و باید هرچه بیشتر در مسیر توانمندسازی آموزش مجازی حرکت کرد تا دانش‌آموزان به سطح آموزشی مطلوب دست یابند و در سالهای تحصیلی بعدی دچار مشکل نشوند. این مسئله برای دانش‌آموزان متوسط و متوسط رو به پایین، از حساسیت بیشتری برخوردار است، چراکه نبود آموزش حضوری برای آنها مشکل بیشتری بوجود آورده است. توانمندسازی آموزش مجازی وابسته به ایجاد زیرساخت مناسب کلاس مجازی، ارزشیابی و امتحان گرفتن از دانش‌آموزان و همچنین همکاری مناسب و نظارت والدین است. نظارت والدین بر شرکت منظم و مؤثر دانش‌آموزان در کلاسهای مجازی، ایفای نقش مکمل معلم برای درک بهتر مباحث و نظارت بر انجام درست تکالیف، نقش بسیار مهمی را در موفقیت کامل آموزش مجازی ایفا میکند.

۴-۵. تولید محتوای آموزشی توسط مراکز استانها یا

آموزش و پرورش مناطق

برای تولید محتوای آموزشی لازم است استودیوها و اتاقهای ضبط مناسبی در ادارات کل یا مناطق آموزش و

پرورش فراهم گردد و با تولید محتوای دیداری و شنیداری با موضوعات آموزش محتوای درسی، مشاوره تحصیلی، تحلیل محتوای کتب درسی، تربیت بدنی و... بطور روزانه از طریق کانالهای رسمی و پورتالهای استان و مناطق در دسترس دانش‌آموزان، اولیا و صاحبان حوزه تعلیم و تربیت قرار گیرد. همچنین لازم است آزمونهای آنلاین با محوریت پژوهش‌سراها و مدارس در سطح مناطق آموزشی برای سنجش و ارزشیابی مطالب و محتوای آموزشی ارائه شود.

۵-۵. آموزش معلمان و خانواده‌ها برای استفاده

بهینه از فضای مجازی

وزارت آموزش و پرورش باید نسبت به آموزش معلمان و خانواده‌ها اقدام کند، برنامه‌هایی برای پرکردن اوقات فراغت و همچنین تداوم برنامه‌های آموزشی و پرورشی در منازل تدوین نماید، مشاوران سواد اطلاعاتی را برای هدایت خانواده‌ها و رفع ابهامات و آموزش آنها بکار گیرد و خط تلفنی مخصوص و ملی به این کار اختصاص دهد.

۶-۵. تقویت و پرورش سواد اطلاعاتی خانواده‌ها و

کنترل کودکان

خانواده‌ها باید سواد اطلاعاتی خود را از طریق شرکت در کارگاههای آموزشی، مطالعه کتابهای تخصصی و مراجعه به مشاوران مربوطه ارتقا دهند و با تجهیز به سواد و مهارتهای مربوطه، با حضور موفق و بیحاشیه و رعایت ظرافتهای لازم، اثربخشی کلاسها را برای فرزندان خود تضمین کنند. والدین باید اطلاعات محرمانه و حساس خود را در اختیار کودکان قرار ندهند و باید ورود خودکار به سامانه‌های مختلف را غیرفعال سازند. از امکانات فنی مانند رهگیری تاریخچه فعالیت‌های مجازی، قفل کودک، تنظیمات جستجوی سالم در موتورهای جستجو و غیره برای سالم‌سازی ارتباطات استفاده کنند. دسکتاپ کودکان را بگونه‌ای تنظیم کنند که فعالیت‌های آنها در فضای مجازی برای والدین و اطرافیان قابل مشاهده باشد (البته این امر باید بدون برانگیختن حساسیت کودکان و بصورت نامحسوس انجام شود). در برخورد با کنجکاوهای طبیعی کودکان، از پرخاش یا تندی که منجر به جبهه‌گیری آنها

میشود، خودداری نمایند. آموزش گام بگام کودکان و راهنمایی آنها با رعایت حساسیتهای مناسب با سن آنها را در دستور کار خود قرار دهند. در صورت مشاهده هرگونه کج رفتاری غیرمعقول یا افراطی، بدون انجام رفتار تخریبی، با افراد متخصص مشورت کنند و با مدارس و نهادهای مسئول در امر آموزش و پرورش و فضای مجازی در ارتباط باشند.

۷-۵. دیگر راهکارهای کیفیت بخشی آموزش مجازی

از دیگر راهکارهای کیفیت بخشی به آموزش مجازی میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. معرفی سایتها و سامانههای معتبر آموزشی توسط وزارت آموزش و پرورش؛
۲. تهیه بانک سؤالات امتحانی برای دانش آموزان توسط گروههای آموزشی هر منطقه یا استان؛
۳. تهیه بستههای آموزشی و درسنامه آموزشی و ویدئوهای تدریس دروس دورههای تحصیلی برای مناطق و مدارس روستایی که فاقد پوشش اینترنتی یا احیاناً فاقد پوشش شبکههای تلویزیونی هستند؛
۴. استفاده از تجربیات بین المللی برای کاهش آسیبها و ارتقای اثربخشی فضای مجازی توسط وزارت آموزش و پرورش.

جمع بندی و نتیجه گیری

هر چیزی در این دنیا میتواند همانند شمشیر دو لبه عمل کرده و دارای معایب و مزایا باشد، مانند فضای مجازی! اما ما نمیتوانیم از تکنولوژی عقب بمانیم، چون بسیاری از جریانهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی از طریق دنیای تکنولوژی و فضای مجازی رقم میخورند. مدرسه دومین محیطی است که دانش آموزان در آن اجتماعی و جامعه پذیر میشوند و روابط انسانی را می آموزند؛ بعلاوه در کشور ما یکی از محیطهای نشاط آور نیز بشمار میرود. اما در شرایط فعلی باید کلاسها را بصورت غیر حضوری و بدرستی مدیریت کنیم تا با مشکل مواجه نشویم. اگرچه شیوع بیماری کرونا روزهای سختی را برای کشور در همه ابعاد بهمراه داشته، اما تجربهیی

جدید در نظام آموزشی کشور ایجاد کرده، و فرصت خوبی برای استفاده از روشهای نوین بمنظور تقویت آموزش به دانش آموزان فراهم نموده است. این معضل مسئولان را واداشت تا از زمان شیوع ویروس به فکر چاره اندیشی و برطرف کردن مشکلات باشند که البته جای تقدیر دارد؛ اما سایر چالشها و نواقص این حوزه را نیز باید با دقت شناسایی و برطرف کرد تا آموزشها کاربردیتر شده و اهداف آموزشی محقق شوند، زیرا اصلترین هدف، کاهش اتلاف زمان و یادگیری حداکثری است. بی شک استفاده از آموزشهای مجازی و تلویزیونی با تعطیلی مدارس، راهکار خوبی است، اما در این میان باید بامیزان دسترسی دانش آموزان به امکانات نوین، نحوه ارائه آموزشها در محیطهای تعریف شده و تعمیق و کیفیت یادگیری دانش آموزان نیز توجه جدی داشت؛ امکانات نوینی که هنوز تعداد زیادی از دانش آموزان و اولیا از آن بی بهره یا کم بهره اند و تفاوت فاحشی بین آموزش مجازی کشور ما با کشورهای پیشرفته ایجاد کرده است.

منابع

- ابن فارس بن زکریا، ابوالحسن احمد (۱۴۱۸ق) معجم مقاییس اللغة، بیروت: دارالفکر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۳۸۸ق) لسان العرب، بیروت: دارصار، داربیروت.
- احمدزاده کرمانی، روح الله (۱۳۹۰) بازاندهی در فرهنگ و رسانه، تهران: چاپار.
- جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۴۲۹ق) معجم الصحاح، تحقیق خلیل محمود شیخا، بیروت: دارالمعرفة.
- حسینی واسطی زبیدی حنفی، محمد مرتضی (۱۳۰۶ق) تاج العروس من جواهر القاموس، مصر: دارالمکتبة الحیة.
- خوری شرتونی، سعید (۱۳۸۵) اقرب الموارد فی فصیح العربیة والشوار، تهران: بی نا.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۱) لغت نامه دهخدا، تهران: شرکت افست گلشن.
- راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن احمد (۱۴۲۹ق) المفردات فی الفاظ القرآن، ترجمه جهانگیر ولدبیگی آراس، سنندج: طلایه نور.

شکرباغانی، اشرف السادات (۱۳۹۹) «آموزش مجازی از نوع روش کلاس درس معکوس، پی‌آمد شیوع ویروس کرونا و تعطیلی آموزش مدرسه‌ی»، تهران: پژوهشکده برنامه‌ریزی درسی و نوآوریهای آموزشی پژوهشگاه مطالعات وزارت آموزش و پرورش.

صالحی، وجیهه (۱۳۹۳) «کسب و کار در سیره و معارف امام رضا(ع)»، آرمان‌شهر رضوی (سیره اخلاقی و عملی امام علی بن موسی الرضا علیه السلام؛ مجموعه مقالات برگزیده همایش علمی - پژوهشی اخلاق و آداب رضوی)، زیر نظر علیرضا حاج علی بیگی، اراک: اندیشه مطهر، ص ۱۹۹-۱۶۴.

طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۴۰۳ق) مجمع البحرین، تحقیق احمدالحسینی، بیروت: مؤسسه الوفا.
عسکری، فهیمه؛ فاضلی، سیدمحسن (۱۳۹۴) «تأثیر رسانه‌ها و فضاهاى مجازی»، مجموعه مقالات بیست و

هفتمین همایش مذاهب اسلامی، زاهدان، ص ۲۹۳-۲۷۹.
فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۲۵ق) العین، تهران: اسوه.
فیروزآبادی، محمدبن یعقوب (۲۰۰۸م) القاموس المحيط، بیروت: دارالکتب العربی.

فیومی، احمدبن محمدبن علی (۱۴۲۹ق) المصباح المنیر، قاهره: مؤسسة المختار.

قرشی، سیدعلی اکبر (۱۳۷۵) قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

کریبر، گلن؛ رویستون، مارتین؛ سرکیسیان، وازگن (۱۳۹۱) فرهنگهای دیجیتال درک رسانه‌های جدید، تهران: سروش.

کریم‌پور، عبدالجلیل (۱۳۹۹) «عدم مدیریت بحران و درج‌زدنی طولانی!»، روزنامه مردم سالاری، سال نوزدهم، شماره ۵۳۶۸ (پانزدهم مهرماه).